

Thomas Illum Hansen

Verdens prosa

- Om litteraturens rolle i Merleau-Pontys sprogfilosofi

Hegel anså romanens tilstand som “verdens prosa”. En betegnelse, der siden hen er blevet tolket på flere måder: at romanens udtryksform modsvarer erfaringen af en prosaisk og gudsforladt verden, at romanens æstetiske konstruktion kan være med til at synliggøre usete dele af en prosaisk og kontingent verden, at romanens ekspressive sprogbrug viser os sprogets prosaiske og kropsbaserede natur.

Den franske filosof Maurice Merleau-Ponty viede et helt værk til problematikken: *La Prose du monde*. Og selv om han valgte aldrig at udgive det, giver den posthume udgivelse fra 1969 et prægnant billede af den litterære erfarings særstatus inden for store dele af den kontinentale filosofi, herunder den kropsfænomenologiske tilgang til sprog og verden, som Merleau-Ponty udarbejdede: at prosakunsten inkarnerer verdens prosaiske tilstand i kraft af en syntetisk og ekspressiv sprogbrug, der kan lejre sig i læseren som et ekstra erfaringsorgan. Anderledes formuleret er tesen, at vi som læsere kan erfare nye aspekter af en historisk variabel livsverden i og med den mening, der bryder frem med den litterære erfarings transcendens af de overleverede betydningsmønstre, som er knyttet til det historisk givne sprog.

Når *La Prose du monde* har min særlige interesse, er det ikke kun fordi, jeg sympatiserer med Merleau-Pontys originale konception af litteraturen, men også fordi værket indeholder en tilspidset formulering af det skisma, der historisk set har været mellem en formel og en eksistentiel tilgang til sproget. Og den formulering peger frem mod de seneste årtiers kognitionsforskning, for med det, der er blevet betegnet som en mental vending inden for filosofi og lingvistik, er der blevet åbnet for nye perspektiver på forholdet mellem et eksistentielt og et formelt sprogparadigme. Hensigten med denne artikel er derfor dels at skitsere litteraturens rolle i Merleau-Pontys sprogfilosofi – og pege på

de mere generelle implikationer – dels at uddrage en principiel problematik af Merleau-Pontys forsøg på at sammentænke en fænomenologisk og en strukturalistisk sprogopfattelse inspireret af henholdsvis Ferdinand de Saussure og Edmund Husserl.

Dobbeltbestemmelsen af sproget

Ikke mindst i lyset af nyere kognitionsforskning er det fascinerende at følge, hvordan Merleau-Ponty allerede i midten af det 20. århundrede forsøgte at integrere fænomenologi og strukturalisme. *La Prose du monde* er, ud fra hans dagbog og notater at dømme, skrevet i årene 1951 og 1952 under indtryk af den strukturelle lingvistik, som Merleau-Ponty selv havde undervist i. Og han insisterede på at indarbejde de strukturelle principper i sin egen sprogteori, samtidig med at han fastholdt Husserls forestilling om, at sproglig betydning er intentionel, dvs. at den er kendetegnet ved, at den på samme måde som den kropsligt forankrede bevidsthed retter sig mod noget fra sig selv forskelligt – en omverden. Med Merleau-Pontys udtryk er en sproglig ytring en gestus. Og det er denne gestus, han på én gang bestemmer som intentionelt og differentielt bestemt. Intentionelt bestemt, fordi sproglige udtryk er motiveret af en tavs betydningsintention. Differentielt bestemt, fordi betydningen artikuleres i kraft af et forskelsetableret sprogsystem.

Merleau-Pontys dobbeltbestemmelse af sproget er ikke uproblematisk, hvilket bl.a. viser sig ved, at han til stadighed kæmper med at gøre forholdet mellem den intentionelle brug af sproget og sprogets systemkarakter begribelig. Det problem er han ikke ene om, men det bliver særligt synligt hos ham, fordi han fastholder, at man ikke kan begribe sproget bagom ryggen på subjektet. Han modsætter sig på den måde datidens tendens til at hypostasere sproget og beskrive det som et autonomt system. I modsætning til en dogmatisk udlægning af Saussures sprogopfattelse, der reducerer sprogbrugen til en manifestation af et selvberørende system, udlægger Merleau-Ponty systemet som dynamisk, idet han snarere tolker sprogbrugen som en modifikation af systemet, med det resultat at den litterære sprogbrug bliver mønstereksemplet på en sproglig gestus.

Merleau-Pontys gennemgående strategi i *La Prose du monde* er at modstille sin egen position med en prototypisk fremstilling af en idealistisk og formalistisk sprogopfattelse, som han sammenfatter under betegnelsen “algoritme”. Han indleder således første kapitel med at skelne mellem, hvad der traditionelt set er blevet anset som henholdsvis paradigmatiske og afledte sprogbrug for i de efterfølgende kapitler at revoltere denne opfattelse med stadig henvisning til den litterære erfaring af sprogets *modus vivendi*.

Som eksempler på paradigmatisk udtryk anfører Merleau-Ponty: ‘en rose’, ‘det regner’, ‘det er fint’, ‘mennesket er dødeligt’. Han forklarer deres mønstergyldige status med, at vi opfatter sproglige udtryk der refererer utvetydigt til begivenheder, sagforhold, ideer eller relationer, som mest fuldstændige, fordi de ikke efterlader noget at begære. De indeholder ikke noget, som de ikke åbenbarer, men kaster os derimod ud mod de genstande de benævner.

I modsætning hertil skulle vi opfatte den sprogbrug, som kendetegner dialog, fortælling, ordspil, løfter, bøn, veltalenhed, litteratur og lignende som andenrangs, fordi ordene her ikke først og fremmest korresponderer med genstande og ideer, men derimod med hinanden. Den inferiøre stilling skyldes, at vi, på trods af at denne sprogbrug opbygger sin egen betydningshorisont, har en tendens til at dømme den som en afledning, dvs. som en simpel variant af den referentielle sprogfunktion.

Hvorvidt Merleau-Pontys modstilling stadig er prototypisk 50 år efter udarbejdelsen af *La Prose du monde* kan diskuteres. Pragmatikken, talehandlingsteorien, dagligsprogsfilosofien og den systemfunktionelle grammatik har blandt flere andre teorier og retninger været med til, dels at gøre op med idealsprogsfilosofien, dels at rykke fokus fra sprogsystemet til sprogbrugen. Ikke desto mindre finder jeg Merleau-Pontys modstilling frugtbar, fordi den indkredser en principiel problematik: at man både kan anlægge et formelt og et eksistentielt perspektiv på sproget, og at man må begribe dets funktion i en formidling mellem de to perspektiver. Det er ikke nok at forskyde fokus til sprogbrugen. Det er ikke nok at henvise til den pragmatiske situation, hvis man vil forstå sprogets på én gang kognitive og kommunikative funktion. Derfor forsøger Merleau-Ponty at kombinere en intentionel og en strukturel tilgang.

Algoritmen

Merleau-Ponty tager afsæt i den almindelige iagttagelse at det mirakuløse ved sproget er, at det lader os udtrykke et uendeligt antal tanker via et endeligt antal tegn. Man kan her tilføje, at det er normalt at regne substantiver, adjektiver og fuldverber som åbne ordklasser, der kan udvides efter behov, men for det talende subjekt giver sproget sig som afgrænset og endeligt. Selv om man i særlige tilfælde kan opfinde nye ord, ‘virkelighedsbatteri’ fx, så er det ikke i selve opfindelsen, at vi erfarer den ekspressive gestus, men derimod i det forhold at vi fastholder og udtrykker nye tanker og erfaringer ved at reorganisere velkendte sproglige tegn. Denne erfaring, mener Merleau-Ponty, ligger til grund for den spontane antagelse, at sproget på samme måde som Guds forståelse indeholder alle mulige betydninger i kim. En antagelse, der ikke så meget har

hans interesse, fordi den ifølge ham skulle være common sense, men fordi den går igen i idealsprogsfilosofien og i de eksakte videnskabers forsøg på at destillere sproget og nå ind til et transparent sprog, et sprog der ikke kan lyve, en algoritme.

Merleau-Ponty refererer flere steder til Husserls forsøg på at opstille en ren grammatik i *Logische Untersuchungen IV*, men han går aldrig i direkte dialog med Husserl. Derimod fremstiller og kritiserer han et prototypisk algoritmisk paradigme, der sammenfatter en sprogfilosofi, som havde stor indflydelse på den angelsaksiske filosofi i hans samtid, og som især er blevet forbundet med den logiske positivisme. For at understrege rækkevidden af Merleau-Pontys kritik vil jeg imidlertid skitsere det algoritmiske sprogsyn, som Husserl udarbejder i den fjerde logiske undersøgelse fra og med §10. Her formulerer han nemlig en af strukturalismens grundlæggede principper: at det er muligt at anskue sproget som et abstrakt objekt, et autonomt symbolsk system, undersøge dets formelle a priori og opstille en ren grammatik. Ifølge Husserl er det muligt, fordi betydning er en effekt af syntaktisk velformethed. Sprogets semantiske indhold er altså ikke blot afhængig af, men ligefrem et produkt af en velformethed, der kan føres til tilbage et sæt a priori regler for sætningers ideale konstruktion, dvs. en ren grammatik, der forudbestemmer (prædeterminerer) den syntaktiske linearisering. Hvis den lineære grammatikalisering bryder med de syntaktisk a priori regler, resulterer det i en form for formal nonsens som Husserl betegner “Unsinn”. Eksempler herpå kunne være “jeg hvornår hurtigt” eller “et menneske er for måske”. Til gengæld sikrer de syntaktiske a priori regler os ikke mod “Wiedersinn”, der er en form for logisk-formelle modsigelser såsom “firkanter er runde” og “dette algebraiske nummer er grønt”.

Som Peer Bundgaard har påpeget det i “The Ideal Scaffolding of Language”, opererer Husserl både med et syntaktisk og et semantisk a priori i den fjerde logiske undersøgelse, og i denne forbindelse er det interessant, at de to a priorier principielt set ikke er forenelige.¹ Det semantiske a priori udfoldes i §§1-9 som en implementering af den tredje logiske undersøgelses mereologiske pointer. Mereologi kan udlægges som en gestaltteoretisk lære om den logik, der kendetegner forholdet mellem del og helhed. Mest kendt er Husserls skelnen mellem uafhængige dele og afhængige momenter. Hvis man betragter et bord, kan man rette opmærksomheden mod et af benene eller pladen, der kan iagttages isoleret som en uafhængig del af helheden, eller man kan rette opmærksomheden mod bordets udstrækning, som er en afhængig del af helheden, et moment, fordi det ikke kan iagttages uafhængigt af, at bordet har en farve. Denne skelnen geninvesterer han i den fjerde logiske undersøgelse i et forsøg på at vise, at det er den samme logik, der styrer lingvistiske komplekser, som den der styrer de mereologiske gestaltstrukturer. Derfor tager han ud-

gangspunkt i det klassiske skel mellem kate-gorematiske og synkate-gorematiske udtryk, der øjensynligt kan fungere som eksempler på henholdsvis uafhængige og afhængige betydningselementer. Kate-gorematiske udtryk dækker det, der ofte betegnes som indholdsord, dvs. de åbne ordklasser (verber, substantiver og adjektiver), der umiddelbart vækker et bestemt prototypisk forestillingsindhold. Synkate-gorematiske udtryk svarer derimod til funktionsord, dvs. til de lukkede ordklasser (præpositioner, pronominer, konjunktioner og partikler), der ikke har et anskueligt korrelat. Groft sagt fremstilles forholdet mellem de to typer ofte på den måde, at indholdsord etablerer udtrykkets mening, mens funktionsord, aflednings- og bøjningselementer (der ligeledes er lukkede paradigmer) grammatikaliserer udtrykket. I modsætning hertil vil Husserl fundere det grammatiske skel i et semantisk skel mellem uafhængig og afhængig betydning. Husserls ambition om at forstå de lingvistiske strukturer som mereologiske strukturer rummer et vidtrækkende perspektiv: en kognitiv grammatik, der også opfatter synkate-gorematiske udtryk som lingvistiske betydningenheder, der er funderet i førsproglige intentionale akter. De er med andre ord ikke blot grammatiske bindeled, idet de er semantiske momenter i en lingvistisk helhed. De er grammatiske former, der på det lingvistiske niveau udtrykker og afspejler det, som Husserl på det kognitive niveau betegner som "intentionale kombinationsformer".

Merleau-Ponty kunne altså have præciseret sin kritik af algoritmen ved at demonstrere den indre uoverensstemmelse i den fjerde logiske undersøgelse. På den ene side indebærer det semantiske a priori i §§1-9 det syn, at sproget er et heteronomt udtrykssystem, der er funderet i førsproglige intentionaltetsformer. Et syn, der på en række centrale punkter foregriber den kognitive lingvistik, som de seneste årtier har leveret adskillige konkrete analyser, der kan underbygge forestillingen om det semantiske a priori. På den anden side indebærer det syntaktiske a priori fra §10 og frem et syn på sproget som et autonomt system, der er styret af rent syntaktiske regler, dvs. regler der fungerer uafhængigt af det semantiske niveaus mereologi og uafhængigt af enhver semantik og ethvert semantisk materiale i det hele taget. Husserl forestiller sig ligefrem, at man via en formel abstraktion kan nå frem til et begrænset antal ideale sætningsformer og primitive meningsmønstre, der forudbestemmer de mulige kombinationer af semantiske kategorier. Et sprogsyn, der dels via Roman Jakobson og pragerkredsens reception af den fjerde logiske undersøgelse kommer til at præge den strukturelle lingvistik forestilling om sproget som et lukket system, dels foregriber det algoritmiske paradigme, der blandt andre kendetegner den generative grammatik og store dele af den symbolfikserede AI-forskning (Artificial Intelligence).

Det paradigme, som er genstand for Merleau-Pontys kritik, behandler han

under rubrikken “algoritmen”, fordi det konciperer det ideale sprog som en algoritme, der er kendetegnet ved:

- At den udgør sprogets modne form, dets *mathesis universalis*.
- At den er uafhængig af enhver empirisk realisering af det givne sprog.
- At den består af utvetydige relationer mellem dels betydninger af en højere orden og primitive betydninger, dels primitive betydninger og tegn, der i sig selv ikke har nogen betydning.
- At dens ord og syntaks reflekterer de fundamentale muligheder og deres artikulationer.
- At den forud indeholder alt, som kan udtrykkes.
- At ordene ikke i sig selv besidder en evne eller en strukturerende kraft.

I forlængelse af Husserls syntaktiske *a priori* vil jeg tilføje:

- At den begriber sproget som et selvberørende system, der er styret af rent syntaktiske regler.
- At den består af et begrænset antal ideale sætningsformer, der prædeterminerer de måder, man kan konstruere meningsfulde sætninger på.
- At den ikke er funderet i betydningskategorier, men i rent syntaktiske kategorier.

At det algoritmiske sprogpardigme ikke for længst er manet i jorden, er George Lakoffs *Women, Fire, and Dangerous Things* fra 1987 et udtryk for. Heri foretager han nemlig et omfattende opgør med en logisk semantisk tradition, der kan føres tilbage til Gottlob Freges formale logik, og som er udpræget algoritmisk. Lakoffs kritik af diverse forsøg på at beskrive sprog og intelligens formelt som symbolprocesser, der er uafhængige af det inkarnerede subjekt, er kongenial med Merleau-Pontys kritik af algoritmen.

Lakoff bekræfter, at der er en særlig sammenhæng mellem algoritmen og den type simple udtryk, som Merleau-Ponty indleder sin undersøgelse med: at de er paradigmatiske for et sprogsyn, der vil vise, at sproglig betydning er funderet i transparente relationer mellem genstande og konventionelle tegn,

sagforhold og sætninger. Ifølge den logiske semantik er et udsagns betydning således identisk med dets sandhedsbetingelser, dvs. de betingelser der skal være opfyldt for at udsagnet er sandt. Og den teori er nemmest at sandsynliggøre med eksempler, der udpeger et sagforhold: “det regner’ eller “mennesket er dødeligt’.

Problemet med en sprogteori, der privilegerer analytiske sætninger af typen “S er P’, er, at den tegner et statisk billede af verden som struktureret forud for vores ankomst. Allerede Aristoteles tildelte den propositionelle sætning, der er bygget op om et kopula, en særlig rolle. Hans logik består således udelukkende af analytiske sætninger, der indgår i logiske domme som henholdsvis præmis eller konklusion. Inspireret af logikken kunne man forledes til at tro, at en form for simpel prædikation er mønstergyldig for sprogets virke. Sætningen “katten er grå’ kunne man analysere som en kobling af et substantiv, der udpeger en mængde, og et adjektiv, der indkredser en del af mængden.² Mængdelæren kan endvidere bruges til at påpege, at adjektivet er intersektivt, dvs. det angiver en fællesmængde, i modsætning til subsektive adjektiver, der udelukkende angiver en delmængde: lille, hurtigt...

Ud fra et formelt perspektiv er fordelene ved simple propositionelle sætninger, at de er formaliserbare som sandhedsfunktioner. Problemet er bare, at langt de fleste sætninger ikke er bygget op omkring et kopula, der angiver en logisk relation mellem en genstand og en egenskab, dvs. en relation, der kan konceptualiseres inden for et atemporal rum, men derimod omkring fuldverber, der udpeger processer og handlinger i tid.

Udtryksmiraklet

Merleau-Pontys måde at gendrive et algoritmisk begreb om prædikationen på, er ved at foretage en fænomenologisk beskrivelse af vores dynamiske erfaring af sproget og betydningsdannelsen. Han forsøger med andre ord at beskrive den litterære og den kommunikative erfaring indefra, for herved at vise, at sandhed ikke er en simpel funktion, og at betydning og sandhed ikke er noget, vi besidder én gang for alle, men noget vi kan erfare i en gentagelse og overskridelse af velkendte og sedimenterede udtryks- og erfaringsformer.³

Merleau-Ponty glider ofte frem og tilbage mellem en beskrivelse af den litterære og den kommunikative erfaring, og det skyldes ikke, at han vil reducere litteraturen til et rent kommunikativt fænomen, men derimod, at han begriber begge erfaringer som funderet i ét og samme spejlfænomen: den førrefleksive parring af ego-alter ego, som han også betegner som menneskets kødelige generalitet. Styrken ved Merleau-Pontys fremfærd er, at hans fænomenologiske beskrivelser udstiller manglerne ved en algoritmisk beskrivelse af hen-

holdsvis kommunikation og litteratur.

Den kommunikative erfaring af, at vi i samtalen overskrider vores subjektive perspektiv og tilegner os ny viden, må ifølge algoritmen være en illusion. Algoritmen kan udelukkende gøre rede for en ekstensionel betydningsudvidelse, dvs. at betydningen udvides i takt med, at antallet af genstande og genstandstyper udvides; men den kan ikke gøre rede for en intensionel betydningsudvidelse, dvs. at betydningen udvides i takt med, at der anlægges nye perspektiver på genstande og sagforhold, og at disse innovative perspektiver ikke blot udspringer af forhold til genstande, men også af forhold mellem mennesker. Ifølge et algoritmisk paradigme må det talende subjekt kode sine tanker og erstatte dem med perceptuelle og symbolske mønstre, hvorefter den perciperende recipient, dvs. tilhøreren, må afkode den symbolske manifestation; men eftersom kodning og afkodning må ske i overensstemmelse med algoritmen, der implicit rummer alle kombinationer og udtryksmuligheder, kan den enkelte samtalepartner kun få det ud af samtalen, som vedkommende selv lægger ind i den. Det at samtale kan altså ikke føre os videre end vores evne til at ræsonnere deduktivt. Algoritmen fører på den måde til en paradoksal position: Det, vi erfarer som samtale, er dybest set vores egen manipulation med konventionelle symboler.

Den litterære erfaring kan beskrives på lignende vis, hvilket Merleau-Ponty allerede indikerer i *Phénoménologie de la perception* (1945), hvor han beskriver det litterære værk som en syntetiserende enhed, der ikke kan reduceres til en variation af en almen lov, for det er præcis, hvad algoritmen ville gøre: anse det litterære værks særegne stil som en regelstyret variation, der kan reduceres til en ren grammatik. Et eksempel herpå er Richard Ohmanns og Curtis W. Hayes' stilanalyser, der tager afsæt i den generative grammatiks forsøg på at beskrive komplekse sætninger som kombinationer og transformationer af et begrænset antal primitive sætninger. Denne generative proces vender de til en analytisk proces, der gør det muligt at reducere et værks og en forfatters stil til en række enkle sætningskomponenter. På den måde har de blandt andre analyseret William Faulkners stil og fundet frem til, at den er kendetegnet ved tre typer af transformationer. I forlængelse heraf er det muligt at sammenligne Faulkners strygning af relativpronomener og prædikater med D.H. Lawrences strygnings-transformationer eller Ernst Hemingways pronominaliseringer og foretage en statistisk analyse af stilforskelle som forskelle i transformationernes type og frekvens. Stilforskellene, de forskellige former for grammatisk regelstyring, analyseres altså ikke som semantisk motiverede, som en fænomenologisk tilgang ville gøre det, men som frekventielle og typologiske variationer, der kan afkodes i kraft af sprogets algoritme, dets grammatiske dybdestrukturer.⁴

Man kunne fristes til at forkaste algoritmens formalisme som håbløst rigid,

men så ville man gå glip af den præcisering af en række fænomenologiske pointer, som en prototypisk fremstilling af algoritmens logiske semantik kan give. Vælger man blot en modsat position – antiformalisme, pragmatisme eller social konstruktivism – ignorerer man den problematik, som Merleau-Ponty præciserer: spørgsmålet om formens betydning. I *La Prose du monde* indskærper han, at formalismens problem ikke er, at den overeksponerer formerne, men at den ikke tager dem alvorligt nok (Merleau-Ponty 1969, 126). Former betyder. Hvis man vil begribe denne betyden, må man begribe såvel formernes ontologiske som deres epistemologiske status inden for rammerne af en teori om betydningsdannelse. Et indbygget paradoks i algoritmen er nemlig, at dens semantik er logisk. Derfor har den ikke en egentlig teori om betydningsdannelse, men en teori om betydningsextension. I en vis forstand må den hævde, at enhver mulig betydning allerede eksisterer: som mulighed i algoritmen.

Merleau-Pontys semantik er ikke logisk, men fænomenologisk. Hans rekursbasis er ikke en abstrakt tænkelig algoritme, men den kropsligt situerede erfaring af den betydningsdannelse, som algoritmen negligerer. Derfor kredser han i *La Prose du monde* omkring den litterære og den kommunikative erfarings mulige mirakel: at der indstiftes ny betydning. Når han har en forkærlighed for det husserlske begreb ‘indstiftelse’, er det fordi, han vil betone, at taleakten kan være en betydningsskabende akt, og at den sproglige interaktion mellem mennesker er et mirakel, der ikke må tages som en selvfølge. At det kunne være tilfældet, vidner ikke blot algoritmen om, men også de strukturelle diskurs- og kommunikationsteorier, der har det tilfælles med algoritmen, at de med Merleau-Pontys ord forsøger at beskrive sproget bagom ryggen på det talende subjekt. For den generation, der kom til at præge den franske sprogfilosofi efter Merleau-Pontys død, blev det ligefrem en ideologisk strategi at reducere subjektets rolle i betydningsdannelsen. Betydningen var givet med det diskursive register forud for selve kommunikationen, og den kommunikative akt blev med inspiration fra Emile Benveniste opfattet som en udsigelse (*énonciation*), eller en transport af betydning, der reducerede subjektet til et formidlende led mellem det diskursive register og den udsagte tekst.⁵

Merleau-Pontys kritik af algoritmen rammer således ikke kun idealsprogsfilosofien, men enhver teori om sprog og kommunikation, der tenderer mod at hypostasere sprogsystemet og de diskursive registre for at privilegere en formel tilgang til sproget som et autonomt system, der skal undersøges immanent. Merleau-Ponty insisterer nemlig på at forstå sproget som en regelstyret aktivitet, der er funderet i subjektet og perceptionen. Og hans primære argument herfor er en beskrivelse af den litterære fremmederfaring.

Litteraturen som argument

Inden for fænomenologien er der en tradition for at knytte litteratur og filosofi tæt sammen. Man kan ligefrem hævde, at der er en tradition for at inddrage litteraturen som element i en fænomenologisk argumentationstrategi, der privilegerer beskrivelsen af fænomenernes fremtrædelseskarakter. Og det helt særlige træk, der gør litterære værker attraktive for fænomenologien, er deres billedkarakter, deres indirekte og suggestive fremstillingsform, der griber bag om den begrebslige fremstilling og artikulerer momenter af en syntetiserende og førbegrebslig erfaring.

Merleau-Pontys litterære argumentation kan gengives ud fra nøglebegreberne: stil, syntese og litterær fremmederfaring. Når han bruger litteraturen som filosofisk argument, er det ud fra en tese om, at den litterære erfaring tydeliggør et træk ved sproget, som gælder for sprog og betydningsdannelse i al almindelighed. Tankegangen er, at det betydningssskabende sprog møder os som stil; ikke som grammatik, men som en syntetiserende gestikulation, der gør det at læse og forstå til en fremmederfaring, en erfaring af en anden måde at erfare verden på end ens egen. Stilbegrebet er således centralt i Merleau-Pontys fremstilling. Han giver desværre ikke en nærmere bestemmelse af sit stilbegreb, men det kunne være inspireret af Goethes forestilling om, at stilen er et mere grundlæggende fænomen end efterligningen. Hvor stilen er knyttet til den primære erkendelse, er efterligningen blot knyttet til den sekundære genkendelse. Svarende til efterligning og stil opererer Merleau-Ponty med to sproglige modi: "le langage parlé et le langage parlant".⁶

"Le langage parlé" er det sedimenterede sprog, det faktoorienterede sprog, sproget som institution, der udsletter sig selv for at give den mening, som det overbringer. Det sedimenterede sprog er det sprog, vi møder i såvel videnskaberne prædikative domme som hverdagens faste vendinger; det er et sprog med fastlagte betydninger, der giver indtryk af at kunne gengive virkeligheden.

"Le langage parlant" er det talende sprog. Det sprog, der skaber sig selv i en ekspressiv akt, som river subjektet væk fra tegnene og imod mening. Det sprog, der indstifter ny betydning, som med tiden sedimenteres, synker ned og bliver en del af det givne sprog: "Le langage parlé".

Som Heideggers apofantik i *Sein und Zeit* (§ 33) ville vise, at udsagnet er afledt af udlægningen, vil Merleau-Ponty vise, at det faktoorienterede sprog er afledt af en kreativt skabende sprogbrug, der ligger i umiddelbar forlængelse af det inkarnerede subjekts udlægning af verden. Mere præcist kunne man sige, at de analytisk distinkte diskurser, som vi bruger til at beskrive forskellige dimensioner i vores omverden – psykologi, sociologi, økonomi, etnobiologi, sprogvidenskab... – er afledt af en syntetiserende sprogbrug, der artikulerer

momenter af en tavs livsverden. Fælles for Heidegger og Merleau-Ponty er således et kontinuistisk sprogbegreb, der begriber sproget som spændt ud mellem to poler: den førbegrebsligt syntetiserende erfaring og den begrebsligt analyserende refleksion.⁷ Det litterære værk kan udmærket indeholde analytiske diskurser af forskellig art, men litteraturens litteraritet er knyttet til den syntetiserende sprogbrug, og det viser Merleau-Ponty via en fænomenologisk beskrivelse af den førstepersonlige læsererfaring.

Det første træk, som Merleau-Ponty hæfter sig ved, er, at man som læser erfarer det litterære værk *en bloc* (Merleau-Ponty 1969, 16). Efter endt læsning opnår værket en unik og håndgribelig eksistens, der adskiller sig markant fra ordene på siderne. Man kan ligefrem sige, at når man læser bogen, er det altid med reference til helheden, som man begriber den i ethvert moment, at man forstår hver en frase, hvert et skift i fortællingen, hver en forsinkelse i handlingen (Merleau-Ponty 1969, 17). Merleau-Pontys fremgangsmåde kunne forveksles med en deskriptiv psykologisk undersøgelse af læsererfaringen, men til forskel herfra beskæftiger han sig ikke med den subjektive læsnings tilfældige træk, kun med væsenstræk, der gerne skulle gælde enhver læseakt. Værdien af hans fænomenologiske beskrivelser afhænger således af, at de fremhæver træk, der er konstituerende for enhver førstepersonlig litterær erfaring. Træk, der er anskuelige for en hvilken som helst empirisk læser.

Erfaringen af værket *en bloc* er nært forbundet med det, Merleau-Ponty i *Phénoménologie de la Perception* betegner som det litterære værks syntetiserende enhed. I *La Prose du monde* præciserer han sin beskrivelse af det litterære værks sammensatte totalitet. Med reference til Malraux betegner han værket som en kohærent deformation. Hermed bliver det tydeligt, at Merleau-Pontys begreb om værket som helhed nok minder om for eksempel nykritikkens begreb om værkets organiske enhed,⁸ men det skal understreges, at hans konception er et harmoniserende organismeideal. Når han tilbagevendende sammenligner værket med den fænomenologiske krop, er det således ikke for at opstille en æstetisk norm, men for at fremhæve et træk, som enhver kan erfare. Man kan ikke uden videre beskyldte Merleau-Ponty for at forfalde til en romantiserende beskrivelse af den harmoniske krops organik. Tværtimod skal den fænomenologiske krop forstås som et nærværsfelt, der syntetiserer anskuelsens disparate og heterogene elementer på ét og samme subjektivt givne oplevelsesplan uden at opløse dispariteten og ophæve elementernes modsætningsfyldte karakter.

Merleau-Pontys beskrivelse har ligeledes en del tilfælles med hermeneutikkens forestilling om, at fortolkningen nødvendigvis må pendulere mellem helhed og del. Hans-Georg Gadamer beskriver således den foregrebne fuldkommenhed som strukturmoment i forforståelsen ud fra den opfattelse, at

læseren må “forudsætte en immanent meningsenhed”, (Gadamer 1960, 278). Merleau-Ponty interesserer sig imidlertid ikke for den foregribne enhed som formal betingelse for fortolkningen, men for den syntetiserende enhed som immanent træk ved læsererfaringen.

For at præcisere det litterære værks retrospektive fremtrædelse i hukommelsen sammenligner Merleau-Ponty den litterære erfaring med perceptionen af en genstand. På samme måde som synet af en genstand er unikt og udtømmeligt, besidder den stemte erfaring af et litterært værk en singularitet, der farver erindringer af særlige passager, ord, situationer eller skift i handling. Og denne singularitet er konstitueret af værkets stil. Stilen er den retoriske opladning af ord- og sætningsbetydninger, der konstituerer en særlig fremtrædelsesstruktur, en unik intentionalitet. Ifølge Merleau-Ponty er stilfænomenet imidlertid ikke forbeholdt litteraturen. Om samtalen hedder det således, at:

... hvis den virkelig optager mig som en bog kan, så behøver jeg ikke at erindre en serie af ret forskellige begivenheder. Jeg har den stadig i min hånd som noget, jeg holder, pakket ind i min hukommelse. Alt jeg skal gøre for, at alting – samtalepartnerens gestus, hans smil, hans tøven og hans ord – dukker op igen på den rette plads, er at huske begivenheden. Når nogen – en forfatter eller en ven – har succes med at udtrykke sig selv, så glemmes tegnene med et. Sprogets perfektion ligger i dets evne til at passere ubemærket. (Merleau-Ponty 1969, 16).

Det, som man erindrer, er med andre ord ikke så meget enkelte ord eller formuleringer, men snarere en udtryksstil og med den en erfaringsstil, der er indlejret i sprogbrugen. Merleau-Ponty fokuserer ofte på samtaleens kredsende karakter for at fremhæve de talendes spontane gripen efter ord og vendinger, deres artikulerende bevægelse omkring de tavse betydningsintentioner, der skaber et udtryksbehov. I forhold til algoritmen vil han understrege, at den sproglige artikulation aldrig kan udtømme en førsproglig erfaringsstil. Der vil altid være et mere. Der vil altid være et begær efter betydning.

Når litteraturen spiller en central rolle i Merleau-Pontys sprogfilosofi, skyldes det altså først og fremmest hans kontinuistiske sprogbegreb. Det litterære sprog og hverdagssproget har fællestræk, som blot er mere fremtrædende i litteraturen. Man kan formulere det således, at den litterære stilisering eksponerer stilens betydning for sproget som sådan. Stilen er virksom i sproget som den dimension, der gør det muligt for den enkelte at overskride de velkendte betydninger i retning af ny mening. Derfor beskriver Merleau-Ponty erfaringen af stil med eksplicit reference til Husserls analyse af fremmederfaringen i *Cartesianische Meditationen*.⁹ I denne sammenhæng skal det blot nævnes, at Husserl begriber fremmederfaringen som en spontan parring af det egne og det

fremmede, som en gensidig, glidende dækkende hinanden af den egne og den fremmede intentionalitet. I *La Prose du monde* bliver den litterære erfaring af en andens stil netop konciperet som en fremmederfaring, en parring af sprog:

... jeg starter med at læse en bog henkastet, uden knap at skænke den en tanke; og pludselig bevæger få ord mig, ilden fanger, mine tanker er flammende, der er ingenting i bogen, jeg kan overskue, og ilden giver næring til alt, hvad jeg ellers har læst. Jeg modtager og giver i en og samme gestus. (Merleau-Ponty 1969, 18)

Der er selvfølgelig forskel på, hvor adspredt man begynder at læse en bog. Igen skal man forstå beskrivelsen mere principielt: Til at begynde med erfarer man teksten som bogstaver, ord, sætninger og afsnit på et stykke papir, som visuelt afgrænsede enheder. Med afkodningen og forståelsen skyder de lingvistiske elementer sig sammen og danner billeder og anskuelsesmønstre, måder at se diverse situationer og begivenheder på. En imaginær verden opstår, men den er endnu ikke ekspresiv. Først i det øjeblik, anskuelsens elementer forskyder sig i en ny og for læseren ukendt retning, erfares den ekspresive gestus som et greb om elementerne, der ikke er læserens eget, men en andens. Med Husserls udtryk erfares læsningens ekspresive moment som en intentionel overgriben. Merleau-Pontys beskrivelse af forholdet mellem læser og værk er på én gang meget tæt på og dog langt fra den hermeneutiske indfølelsæstetik: "Det ekspresive moment indtræffer, hvor forholdet vender op og ned på sig selv, hvor bogen tager læseren i besiddelse" (Merleau-Ponty 1969, 20).

Den litterære fremmederfaring kaster et dobbeltblik på det litterære værk. Det må nemlig anskues som en parring af det egne og det fremmede, som et vibrerende felt mellem de velkendte betydningsformer og stilens hidtil uhørte mening. Og det gælder både forfatterens produktive og læserens receptive skabelse:

Med afsæt i en erfaring, som kan være banal, men som for forfatteren indfanger en særlig smag af livet, og endvidere med afsæt i ordene, formerne, talemåderne, syntaks, selv de litterære genrer, fortælle-måder, der allerede via brug er mættet med en fælles betydning – er det forfatterens opgave at vælge, samle, håndtere og pine disse instrumenter på en sådan måde, at de medfører den samme følelse af liv, som fylder forfatteren i ethvert moment, men fra nu af udfoldet i en imaginær verden og i sprogets transparente legeme (Merleau-Ponty 1969, 67).

Det litterære værks dobbelte udgangspunkt, den stemte erfarings singularitet og de overleverede formers generalitet, manifesterer sig for læseren som en

arbejdende stil (“opération d’un styl”), som en kohærent deformation af det synlige. Derfor sammenligner Merleau-Ponty romanen med billedkunsten. Romanens sprog er tavst i den forstand, at stilen og meningen ikke er givet med ordenes og sætningernes velkendte betydninger, men med den særlige måde, ordene er tvistede på, med krydsreferencerne, der fordobler sig: “Meningen er uden for bogstaverne, meningen er altid ironisk” (Merleau-Ponty 1969, 43).

Merleau-Pontys sprogfilosofi konciperer altså det betydningsskabende sprog som et principielt set tavst stilfænomen, der i modsætning til algoritmen er kendetegnet ved:

- At det udgør det talte sprogs oprindelse.
- At det er kontinuert forbundet med hverdagssprogets sedimenterede former.
- At sproget er et åbent system, som består af flertydige relationer, der først med sedimenteringen bliver entydige.
- At ord og syntaks ikke udtrykker, men er gennemtrængt af mening.
- At de historisk givne sprog ikke forud indeholder alt, som kan udtrykkes.
- At ord og syntaks besidder et strukturerende potentiale, som har betydning for subjektets artikulation af erfaringens materiale.

Problemet med Merleau-Pontys sprogbegreb er, at han ikke formår at præcisere forholdet mellem de tavse betydningsintentioner og de sedimenterede betydningsformer. Hans beskrivelse af den betydningsgivende akt, indstiftelsen af ny betydning, kan med en kantiansk formulering sammenlignes med det at bringe det konkrete ind under det almene. Hvor Kant havde et begreb for selve formidlingen, skemabegrebet, dér er Merleau-Ponty henvist til metaforiske beskrivelser, som ofte er yderst rammende, men som savner en analytisk præcision. Merleau-Pontys dilemma er, at han vil forene en fænomenologisk beskrivelse af den litterære fremmederfaring med en strukturalistisk beskrivelse af betydningsdannelsen som et differerende spil. Hvis tegnet er diakritisk fra begyndelsen, kunne man fristes til at tro, at det differerende spil er et selvberørende system, der ikke er forankret i et sansende subjekt. På den vis kan det litterære værk godt tænkes som en kohærent deformation, men det er vel at mærke ikke en deformation af det synlige, for strukturalismens negativt

bestemte tegn afskærer skrift og sprog fra sansningen. Selv om Merleau-Ponty argumenterer for et kontinuistisk sprogbegreb, er det vanskeligt at se kontinuiteten mellem sprog og sansning. På den ene side begriber han sprogets oprindelse som en personlig, affektiv og emotionel gestikulation, som en integreret del af en kropslig intentionalitet. På den anden side må der være en diskontinuitet mellem det inkarnerede subjekt og det diakritiske tegns principielle fravær, for der er en væsensmæssig forskel på fænomenologisk givne kvalia og kvantificerende forskelle, der opløser ethvert kvalitativt givet erfaringsindhold. På den måde synes Merleau-Ponty ikke at kunne undgå en digitalisering af erfaringsens analogiske dimension.

Det er bemærkelsesværdigt, at Merleau-Ponty flere steder er lige ved at formulere et skemabegreb, der kan bringe ham videre. Således skriver han: “[...] Det, der gør kunstværket uerstatteligt [...], er, at det snarere end tanker indeholder *tankematrixer*. Et kunstværk forsyner os med symboler, hvis mening vi aldrig bliver færdige med at udvikle’ (Merleau-Ponty 1969, 126). Kant betegnede selv skemaet som en form for billedmatrice. Merleau-Ponty er ligeledes påvirket af Cassirers symbolbegreb, der kan beskrives som et historisk konciperet skemabegreb, men det får ikke direkte indflydelse på hans tegnbegreb. Derfor kunne det være interessant at sammenstille Kants skemabegreb og Merleau-Pontys begreb om den sproglige parring. Men det ville kræve en gennemgribende revidering af det diakritiske tegnbegreb, som Merleau-Ponty opererede med, en revidering af den art, som man finder inden for den kognitive lingvistik, hvor bl.a. R. Langacker og L. Talmy har været med til vise skemabegrebets relevans for såvel et kognitivt som et fænomenologisk tegnbegreb. I denne sammenhæng skal det blot nævnes, at deres undersøgelser af kognitive skemaer, gestaltsstrukturer og opmærksomhedsmønstre er relevante, fordi de peger på, at det sproglige tegn ikke udelukkende er differentielt bestemt, men også intentionelt bestemt, idet de grammatiske kategorier og mønstre er motiveret af oplevelseskategorier og -mønstre.

Den kognitive lingvistik åbner for en revitalisering af Merleau-Pontys dobbelte bestemmelse af sproget, og synes at gøre det muligt at koncipere det litterære værk som en kohærent deformation af det synlige. Samtidig stiller den lingvisten og litteraten i samme situation. Udfordringen består i at tolke på den snævre sammenhæng mellem indhold og form, semantisk motivation og grammatisk styring, og forholde sig til de intentionalitetsformer, der artikuleres i sproget. Kun således kan man efterprøve Merleau-Pontys påstand om, at den litterære kunst er verdens prosa. Prosaisk i den forstand, at man under læsningen erfarer en menings bliven til, en betydningsdannelse, der er indfældet i en historisk kontekst. Men det kræver altså, at man elaborerer Merleau-Pontys dobbelte bestemmelse af sproget, hvis man vil “[...] vise at udtryksfænomenet både tilhører den

videnskabelige undersøgelse af sprog og den af litterær erfaring, og at disse to studier delvist dækker hinanden' (Merleau-Ponty 1969, 23).

Litteratur

- Bundgaard, Peer E.: [2003] 'The Ideal Scaffolding of Language',
Enkvist, Nils Erik: [1974] *Stilforskning och stilteori*, Lund.
Frank, Manfred: [1989] *Das Sagbare und das Unsagbare*,
Hansen, Thomas Illum: [2001] *Tidens øje – Rummets blik*, Odense.
Heidegger, Martin: [1993] *Sein und Zeit*, Tübingen.
Husserl, Edmund: [1980] *Logische Untersuchungen*, Tübingen.
Lützen, Peter: [2002] *Et billede at læse med*, København.
Merleau-Ponty, Maurice: [1945] *Phénoménologie de la perception*, Paris.
Merleau-Ponty, Maurice: [1969] *La Prose du monde*, Paris.
Spang-Hansen, Ebbe: [2002]: *Sprogets verden og din*, København.

Noter

¹ Jf. Bundgaard (2003), s. 27-29. Peer Bundgaard fremhæver divergensen i den fjerde logiske undersøgelse der medfører at væsensforskellige sprogvidenskabelige paradigmer kan relateres til den.

² Jf. Ebbe Spang-Hanssen (2002), s. 132.

³ Merleau-Ponty skrev i begyndelsen af 1950'erne *La Prose la monde* som den første af to bøger, der skulle omhandle og indkredse en sandhedsteori. Den anden bog, *L'Origine de la vérité*, blev aldrig skrevet, men sandhedstematikken er tydeligt til stede i opgøret med algoritmens sandhedsfunktionelle semantik.

⁴ Se Nils Erik Enkvist (1974), s. 142-46, for en præsentation af den transformationsgrammatiske stilanalyse.

⁵ Den groft skitserede antisubjektivisme findes i utallige afskygninger hos bl.a. Michel Foucault og Roland Barthes.

⁶ Merleau-Ponty refererer i *Phénoménologie de la perception* (1945) til Ernst Cassirers symbolbegreb. Derfor er det interessant, at Cassirer i 'Der Begriff der symbolischen Form im aufbau der Geisteswissenschaften', *Wesen und Wirkung des Symbolbegriffs*, Darmstadt 1956, i forlængelse af Goethe udarbejder et stilbegreb, der ligeledes angår erkendelsens modus. Han konciperer nemlig erkendelsens symbolske former som en stil, der er modtagelig for en form for stilistisk manipulation (s. 182-197). En anden oplagt inspirationskilde er Schleiermachers modstilling af stil og grammatik i *Hermeneutik und Kritik*. Jf. Manfred Frank: *Das Sagbare und das Unsagbare* (1989).

⁷ Jf. *Sein und Zeit*, s. 158.

⁸ Se f.eks. Peter Lützen (2002), s. 37 ff.

⁹ Se *Tidens øje – Rummets blik* (2001), s. 84 ff., for en mere udførlig introduktion til det fænomenologiske begreb om en litterær fremmederfaring.